

Nominalni porastek delavskih mezd in načini računanja draginjskih doklad v Sloveniji pred okupacijo

Priprave za združitev sil v Osvobodilni fronti so potekale v povsem do-
točenem gospodarskem položaju slovenskega naroda. Zato je prav, da posve-
timo nekaj pozornosti tudi temu položaju in še posebej tisti njegovi obliki,
ki ji pravimo »življenjski standard«.

Seveda je ta téma precej obsežen in zapleten študijski predmet, ki ga v
kratkem tekstu ni mogoče temeljito obdelati. Zato se tu omejujemo le na čas
poslednjih treh, štirih let pred okupacijo in na nekaj posebej izbranih pri-
merov iz industrije, čeprav gre seveda za enega izmed osnovnih in najboljti-
vejših problemov gospodarske zgodovine. Ta problem se imenuje: oblikovanje
cen in mezd v določeni družbi določenega časa. Relacija cene-mezde je rezul-
tanta mnogih komponent, na primer stanja v poljedelstvu, razvoja industrije,
uvoza in izvoza, položaja na svetovnem tržišču, stanja državne bilance, računa
dobička in izgube določenega podjetja, končno in ne nazadnje političnih in
vojaških dogodkov v državi in na svetu.

*

Nihanje cen v Jugoslaviji je ugotavljal indeks Narodne banke kraljevine
Jugoslavije. Za osnovo je vzel cene iz leta 1929 in jih vrednotil s 100 točkami.
V odnosu na to bazo je indeks Narodne banke za cene na drobno v Ljubljani
izkazoval za september 1939 le 87,9 točke, za december 1939 pa že 94,9 točke.

Od kod ta porastek? S septembrom 1939 se je začela druga svetovna vojna
in tudi jugoslovanskega tržišča se je polastil nemir. Že v tem mesecu je
prišlo v državi do posebne emisije denarja. Vendar ta inflacija še ni bila ne-
varna, ker je imela namen, da pomiri preplašene vlagatelje, ki so že hoteli
svoj denar vzeti iz hranilnic. V resnici je vplivala pomirjevalno in državljani
svojih vlog niso dvigali v znatnejšem obsegu. Toda denar je hitro pošel. V
decembru 1939 je sledila druga emisija denarja, ki pa je že imela značaj
inflacije; država je morala z njo financirati tudi povečane izdatke za obo-
rožitev. Posledice so se brž pokazale. Količina denarja, ki je prihajal v obtok,
se je večala dokaj hitro: glede na 31. december 1938 je bilo konec junija 1940
v obtoku za 85 % več denarja. Seveda se z junijem inflacija ni ustavila. Njeno
napredovanje bomo pozneje dokumentirali le še z indeksi Narodne banke.

Tej inflaciji se je pridružila še tako imenovana inflacija od spodaj. Kmalu
po prvi emisiji denarja, ki ni zadovoljila vseh potreb potrošnikov, so vlagatelji
v prav kratkem času že vzeli iz hranilnic večje vsote prihrankov. Hranilne
vloge so se v letu 1939 znižale za 11 %, v prvih šestih mesecih leta 1940 še
za nadaljnje 4 %. Medtem ko so bila pred inflacijo potrebna štiri leta, da so

se hranilne vloge povečale za 15°%, so se sedaj mogle v slabem letu in pol zreducirati za isto višino odstotkov.

Prav majhen del hranilnih vlog je pripadal malemu človeku: nekvalificiranim rudarskim, industrijskim, obrtniškim, poljedelskim in drugim delavcem. Kvalificirani delavci, nameščenci in drugi vlagatelji so lahko krili draginjo nekaj časa s svojimi prihranki, nekvalificirani delavci pa niso mogli na tako orožje niti pomisliti.

Dvigljene vloge so državljanji dali v obtok ob nakupu najrazličnejših dobrin in s tem pripomogli k živahnejši trgovini. Povečano povpraševanje je seveda dvigalo cene iskanim dobrinam in torej pomagalo odpirati vrata draginji ter s tem tudi špekulaciji.

Od decembra 1939 dalje so cene rastle še bolj naglo, pa je tako 1940 indeks cen dosegel že 115,6 točk. To je pomenilo podražitev življenjskih potrebščin za 31,5% ali skoraj za eno tretjino v primeri z relativno osnovo iz začetka septembra 1939.

Draginjska verižna reakcija je imela torej svoj začetek v izbruhu druge svetovne vojne, pospešili pa so jo dogodki, ki jih bomo tu našeli le nekaj.

V maju 1940 je napadalna nemška armada okupirala Nizozemsko in Belgijo ter začela svoj nezadržni pohod v Francijo, ki se je končal v prvi fazi z zasedbo vse njene atlantske obale. Prekmorske kolonije navedenih treh držav so izgubile tesno zvezo z matičnimi središči in ker so bile glavni proizvajalec in izvoznik dolge vrste pomembnih dobrin, je svetovna trgovina pretrpela zaradi vojaških dogodkov hude udarce. Pomorska vojna je povečala nevarnosti za civilno plovbo; to vse je še podražilo uvozno blago. 11. junija 1940 je vstopila v svetovno vojno tudi Italija. Na vse to je Jugoslavija reagirala najprej v pasivni obliki tako, da je pospešila svoje oboroževanje. Na notranjem tržišču se je povečalo povpraševanje po železu, cementu, tekstilu, mesu, žitu — in cene so imele vzrok, da so rastle.

Razmahnila se je tudi blaginja industrije. O tem se lahko poučimo iz diagramov proizvodnje gospodarskih podjetij in iz njihovih bilanc, pa tudi iz večanja zaposlenosti. Leta 1936 je bilo zavarovanih pri Okrožnem uradu za zavarovanje delavcev (OUZD) skoraj 86 000 delavcev, v določenih mesecih leta 1939 tudi nad 105 000 zaposlenih (porastek za okoli 20%), pri glavni bratovski skladnici leta 1936 okoli 11 000 delavcev, tri leta pozneje nekako 14 000 zavarovancev (porastek za okoli 27%); prav tako se je povečalo število članov nameščenske bolniške blagajne Trgovskega bolniškega in podpornega društva.

Za čas od poznega poletja 1939 dalje je veljalo pravilo, da imajo velike težave tista podjetja, ki so v pretežni meri odvisna od uvoza surovin. To je bila predvsem tekstilna industrija. Zaradi pomorske blokade in okoliščin, ki smo jih že omenili, je bil v nevarnosti na primer tudi uvoz bombaža. Takoj s pričetkom svetovne vojne se je podražila že samo italijanska bombažna preja za 20%. Nekaj mesecev pozneje so zahtevale italijanske predilnice povišanje cen celo za 60—80% (po eni strani zato, ker so imele monopol, po drugi, ker so morale same kriti vedno večjo domačo draginjo). To je seveda vplivalo na zvišanje cen tekstilu v Jugoslaviji.

Velik del jugoslovanskih agrarnih proizvodov je kupovala Nemčija. Ker leta 1940 ni bilo dobre žetve (razen žetve koruze) in ker je bila Jugoslavija pogodbeno vezana na izvoz svojih žitaric, se je ponudba žita na domačem tržišču zmanjšala, povpraševanje pa se je nasprotno celo povečalo.

Vse to je pripomoglo, da se je tudi Jugoslavija znašla v začaranem krogu: povečano povpraševanje — inflacija — draginja — prilagojevanje mezd cenam. Ker se je svetovna vojna komaj dobro pričela, je bilo nesmiselno misliti, da se v takih nenormalnih razmerah lahko uravnovesita ponudba in povpraševanje, torej leva in desna stran bilance, osnova gospodarjenja v normalnih razmerah. Takoj se je pojavilo mnogo receptov, toda ravnovesje se je že porušilo in le s težavo se je vzdrževal nekakšen kompromis. Dolga vrsta akcij je težila za tem, da bi ublažila brezposelnost, maksimirala cene najvažnejših živil, pregnala špekulacijo in verižno trgovino, zmanjšala draginjo itd. Za delojemalce je bila najbolj konkretna pač zahteva, naj se povečujejo mezde sorazmerno s porastom cen življenjskih potrebščin, čeprav bi bilo s tem na tržišču vse več denarja.

Ne glede na to, da so objavljali indeks Narodne banke s trimesečno zakasnitvijo, je bil v splošnem zelo pavšalen. Kljub temu ga je v Sloveniji upoštevala pri svojih kalkulacijah vrsta delodajalcev. Večjo ekspeditivnost in realnost so pokazali naši lokalni indeksi, na primer indeks Delavske zbornice v Ljubljani, indeksi delavskih strokovnih organizacij, indeks mestnega statističnega urada v Ljubljani, zelo zanimiv in matematično natančen indeks Kranjske industrijske družbe za Jesenice in Javornik.

Indeks Narodne banke je za Ljubljano ugotovil porastek draginje od septembra do decembra 1939 za 7 točk ali 8,75 %, indeks Delavske zbornice je pokazal, da so bila živila v Ljubljani na dan 1. decembra 1939 dražja za 12 točk ali 15 % glede na 1. september 1939, medtem ko je indeks mestnega statističnega urada dokazoval, da se je v istem času draginja zvišala za 13 %. Potemtakem je bil za delojemalce najugodnejši indeks Delavske zbornice, najneugodnejši pa indeks Narodne banke. Zato so delodajalci zaradi obrambe svojih interesov najraje upoštevali prav ta »uradni« indeks.

Delavska zbornica je računala draginjo za dva tipa delavskih družin, med katerima je bil prvi res minimalen, drugi pa indeks dobro kvalificiranega delavca, podobnega že solidnemu nameščencu. Prvi tip je bila družina z mesečnim zaslužkom 875 din ali s 3,50 din na uro pri deseturnem delavniku oziroma 4,35 din pri osemurnem delavniku. Dne 1. septembra 1939 sta obe kategoriji potrošili prejemke takole:

	Družina z dohodki			
	875 din		2100 din	
za živila	558	ali 64 %	1023	ali 48,7 %
za stanovanje	131,25	ali 15 %	315	ali 15 %
za obleko	70	ali 8 %	210	ali 10 %
za kurivo	52,50	ali 6 %	168	ali 8 %
za obutev	26,25	ali 3 %	73,50	ali 3,5 %
za razsvetljava	17,50	ali 2 %	42	ali 2 %
za razno	18,75	ali 2 %	268,50	ali 12,8 %
	875	ali 100 %	2100	ali 100 %

Družina, katere prejemki so se sukali okoli existenčnega minima, je izdala skoraj 2/3 prejemkov za hrano, dobro preskrbljena delavska družina pa niti ne polovice prejemkov. Ker so se življenjske potrebščine dražile za vse enako, so bili tisti z minimalnimi dohodki huje prizadeti kot drugi.

Pri teh nominalnih mezdah seveda niso upošteevane razne bonitete, ki so jih prejemale nekatere kategorije ali tudi panoge delojemalcev, na primer deputatni

premog, drva in žamanje, tekstil in podobno. Vsekakor so bili ti delavci v veliki manjšini, saj vrsta statistik navaja, da se je nekako 66% zavarovancev OUZD in več kot 53% članov glavne bratovske skladnice ter članov nameščenke bolniške blagajne vrtele okoli eksistenčnega minima.

Razlik, tako krajevnih kot kategorijskih, je bilo med delojemalci toliko, da jih je v kratkem prispevku nemogoče spraviti na skupni imenovalec. Ker pa so nam kot izhodiščna točka za študij porastka draginje pred okupacijo nujno potrebni nekakšni vzorci za razna finančna stanja delojemalcev, smo se s kombinacijo pokrajinskega okolja in tipične kategorije delavcev odločili za te primere: 1. mlinarji v Prekmurju, 2. rudarji v Zasavju, 3. papirničarji v Vevčah pri Ljubljani, 4. kovinarji na Jesenicah.

1. Iz kolektivne pogodbe med delavci in štirimi parnimi mlini v lendavskem okraju z dne 28. maja 1938 naj citiramo le člene, ki zadevajo lastnika Ludvika Rochlicza iz Genterovec. Ta je določil najvišjo nominalno mesečno plačo za svojega prvega mlinarja na 500 din. Podjetje se je obvezalo, da bo samo plačevalo zanj uslužbenki davek, prispevek za OUZD, da mu bo dalo prosto stanovanje in kurjavo ter mesečno po 30 kg. pšenične moke, 30 kg ržene moke, 50 kg koruzne moke, 50 kg otrobov. Te naturalije so preračunali v dinarje po lokalni ceni, jih prišteli mesečni plači in prišli do vsote 1020 din na mesec. Drugi delavci istega podjetja so dobili sorazmerno manjšo mezdo in manj naturalij.

Ker v tem in drugih primerih ni bilo za poznejši čas nobenih reklamacij, popravkov ali dopolnil kolektivne pogodbe, nobenega mezdne gibanja in podobno, domnevamo, da so te delojemalce določila kolektivne pogodbe ekonomsko zadovoljila.

2. Kot vir za študij položaja rudarjev navajamo kolektivno pogodbo Trboveljske premogokopne družbe iz leta 1936 ter mezdne razprave iz aprila 1938, decembra 1939, avgusta 1940 in oktobra 1940 kot dodatke h kolektivni pogodbi. Rudarji TPD so bili razdeljeni v pet kategorij. Osnova je bila tale: leta 1936 je prejela za osemurni šiht I. kategorija (kopači) 38 din, V. kategorija pa 19 din. Na mesec je zaslužila I. kategorija 950 din, V. kategorija (mladoletniki pod 18 let in delavke) pa 475 din. Na mezdni razpravi aprila 1938 so povečali prejemke I. kategorije na 40 din (+ 5%), V. kategorije za 1 din (+ 5%). Povišanje je bilo torej linearno. Po treh mesecih svetovne vojne, torej decembra 1939, so dvignili prejemke I. kategorije na 41,75 din (+ 10%), V. kategorije na 21,50 din (+ 13%). To je bila prva manjša diferenciacija v korist nižjih kategorij. Avgusta 1940 je ostala šihтна mezda I. kategorije nespremenjena (41,75 din), V. kategorija pa se je povzpela na 24 din (+ 26%). Oktobra 1940 je dobila I. kategorija 56,25 din na šiht (+ 48%), V. kategorija 34 din (+ 79%). Če vzamemo za osnovo mezde na dan 1. septembra 1939, potem nam preprost račun pove, da so se mezde I. kategorije zvišale do konca leta 1940 za 41%, V. kategorije za nekaj več kot 70%.

Indeks Narodne banke trdi, da so cene na drobno v Ljubljani poskočile v istem času (september—december 1939) za 46,20%. Iz tega seveda ne sledi, da je I. kategorija še nekako dohajala draginjo, V. kategorija pa jo je presegala, kajti v dinarje preračunani odstotki pravijo: konec leta 1940 je zaslužila I. kategorija 1406,25 din, V. kategorija 850 din na mesec (torej manj kot minimum).

Do septembra 1939 in še dalje so mezde poviševali linearno, potem pa realno: najnižje kategorije so dobile največ, najvišje najmanj. Sporazumno z rudarskimi strokovnimi organizacijami je TPD linearno izplačala enkratno

draginjsko doklado in sicer v višini 8% od bruto zaslužka. Ta doklada je temeljila na ugotovitvi indeksa Narodne banke, da se je v novembru 1939 povečala draginja za 6 točk ali nekaj manj kot 8%.

Zdi pa se, da kljub tej dokladi del rudarjev ni dosegel eksistenčnega minima in ni dohajal draginje. Proti volji strokovnih organizacij je namreč začel stavkati del rudarjev v Hrastniku, Trbovljah in Hudi jami. Zahteval je 15% zvišanje, izplačevanje nabavnega prispevka vsake 3 mesece ter povečanje deputatnih dajatev. Stavka je bila 28. decembra 1939 ustavljena brez uspeha za stavkajoče. Še januarja 1940 je bilo 40—50 rudarjev, ki niso bili sprejeti na delo. Ker niso niti prizadeti rudarji niti TPD zahtevali od Delavske zbornice, da posreduje, se je stanje za te rudarje gotovo izredno poslabšalo in padlo zelo globoko pod eksistenčni minimum.

3. Vevška papirnica je primer tovarne blizu Ljubljane. Kolektivna pogodba z dne 3. marca 1937 je razdelila delavstvo v 16 kategorij; 1. kategorija je prejemale 60 din za osemurni delavnik ali 1500 din na mesec, 16. kategorija (vajenci prvi dve leti) pa 10 din na dan ali 250 din na mesec. Dne 1. decembra 1939 je prišlo do meznega gibanja, ki se je končalo s tem, da je podjetje privolilo v mezdni povišek 4 din na delovni dan in uro, kar pomeni za I. kategorijo okoli 7% poviška (1600 din na mesec), za 16. kategorijo pa 40% poviška (350 din na mesec). V januarju 1940 so problem poviška mezde rešili tako, da so okoli 160 delavcev in delavk ali nekako 1/3 delavstva premestili na boljše plačana mesta. Niso torej zvišali urne mezde, ampak so prizadeti delavci napredovali za eno kategorijo navzgor (prekategorizacija). Pozneje so dodajali še posebne draginjske doklade, ki jih niso določali linearno, pač pa realno.

4. Zelo točen način za računanje porastka draginje je prakticirala Kranjska industrijska družba za Jesenice in Javornik. Vpeljali so svoj lokalni indeks. Lokalni eksistenčni minimum je temeljil samo na upoštevanju živilskih cen kašte Kranjske industrijske družbe. Na osnovi izkušenj so ugotovili, da je povprečni lokalni eksistenčni minimum znašal v času januar—avgust 1939 1777,13 din. V času od vključno septembra 1939 do vključno maja 1940, torej do velikega porastka cen, se je lokalni indeks povečal za 14,35%. Od junija dalje se je indeks večal hitreje. Porastek draginje za drugo polovico leta 1940 so izračunali na tale način: ugotovili so, da znaša porastek lokalnega eksistenčnega minima med prvo polovico leta 1939 in drugo polovico leta 1940 27,00%, porastek splošnega eksistenčnega minima v istih časovnih razdobjih 41,12%. Iz teh razlik so izračunali porastek draginje s pomočjo posebne enačbe na 30,53%. Na osnovi teh odstotkov so odmerili enkratni dodatni draginjski prispevek za drugo polovico leta 1940. Povprečna čista mezda v prvi polovici leta 1939 za osemurni šiht ali dnino je znašala 60,84 din. Zaradi 27-odstotnega zvečanja lokalnega indeksa so izplačevali v drugi polovici leta 1940 mezdo 77,22 din. Ker pa je draginja narasla za 30,53%, so morali osnovni mezdi 60,84 din prišteti draginjske doklade 18,75 din na dnino. Tako so ugotovili poprečno čisto mezdo za drugo polovico leta 1940 v višini 79,11 din. Razlika med dejansko izplačano mezdo in izračunano mezdo je znašala 2,19 din na dnino. Razliko so izplačali pozneje.

Draginja je neprestano naraščala. Indeks Narodne banke je izkazoval za februar 1941 porastek draginje za 145,6 točk ali 65,6%. Odmera enkratnega dodatnega draginjskega prispevka za mesec januar 1941 se je na Jesenicah izračunala takole: razlika med osnovnim lokalnim eksistenčnim minimom iz prve polovice leta 1939 in minimom iz januarja 1941 je znašala 37,73%, razlika

med osnovnim splošnim eksistenčnim minimom za ista dva časovna izseka pa 52,83 %. Na ta način so določili porastek draginje na Jesenicah na 41,51 %. Torej so januarja 1941 prišteli osnovni dnini 60,84 din draginjsko doklado 25,25 din, kar je dalo čisto mezdo 86,09 din. Tako je znašala poprečna čista januar-ska plača pri Kranjski industrijski družbi okoli 2150 din. Ker se je pri prera-čunavanju pokazala tudi tokrat manjša razlika, so jo izplačali pozneje. Prera-čunavanje je bilo točno in ekspeditivno, zato niso imeli delojemalci nobenih reklamacij.

*

Po dosedanjih raziskavah sodeč je najpedantneje izplačevala draginjske doklade izmed vseh podjetij na Slovenskem ravno KID. Razni arhivski viri priznavajo, da je ta družba najbolje plačevala svoje delavce. Na drugem mestu naj bi bile, po pričevanju istih virov, Združene papirnice Vevče, Goričane in Medvode. Kako je bilo v dolgi vrsti drugih podjetij, bo treba šele raziskati. Vsekakor je jasno, da sta bili obe firmi v veliki konjunkturi, obe članici svojih kartelov. Razen kartelnih določb jima ni nihče maksimiral cen proizvodov. TPD pa je imela velike finančne obveznosti do svojih delničarjev, ki so bili po večini tujci, vračati je morala mednarodna posojila, končno so oblasti tudi blokirale cene premoga. Vse to je dalo konec konca rezultat, ki nam je znan: velik del njenih rudarjev se nikakor ni mogel odtrgati od eksistenčnega minima.

Jeseni 1940 je jugoslovanska vlada uvedla enotno krušno moko in tri brez-mesne dneve v tednu. Po banovinah so uvedli prehranjevalne zavode. To ni bila samo stvar varčevanja s hrano (racioniranje), ampak tudi poskus boja z draginjo. Predvsem pa moramo poudariti, da je bil navedeni korak znak za to, da je država prehajala v sistem vojnega gospodarstva. Še jasnejši znak je uvedba nakaznic za kruh in moko v februarju 1941. S tem je prenehal veljati zakon svobodne ponudbe in povpraševanja.

Tu smo pokazali le na štiri konkretne primere za študij problema »cene in mezde«. Z obdelavo tega problema komaj pričenjamo, zato še ni mogoče dati sintetičnega povzetka za vse industrijsko delavstvo, kaj šele za vse kategorije delojemalcev. Bilo bi prav zanimivo ugotoviti, v katerih ekonomskih katego-rijah je imel program Osvobodilne fronte največ odmeva in katera ekonomska kategorija je dala procentualno največ ljudi za partizane — upoštevajoč tu seveda vse slovensko ozemlje. Na to vprašanje pa bo mogoče odgovoriti šele takrat, ko bomo prešli od deskripcije k analizi.

OPOMBA

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani ima v svojem delovnem načrtu tudi obdelavo teme, ki ji kratko rečemo »cene in mezde«. Ta koreferat je le izvleček, omejen na poslednjih 4—5 let življenja stare Jugoslavije in njenega kapitalističnega družbenega sistema, zato zahtevnejšega bralca ne more zadovoljiti. Tekst koreferata temelji na gradivu, ki ga danes hranita arhiv inštituta za zgodovino delavskega gibanja in mestni arhiv, oba v Ljubljani. Prvi ima med svojimi fondi tudi fond z naslovom Arhiv Jugoslovanske strokovne zveze; fascikla 5 in 6 tega fonda imata zbrane kolektivne pogodbe tudi za leta, na katera se omejujem. V

arhivu Inšpekcije dela sem uporabljal razne statistične podatke, ki so v fasciklih III. in IV. Pomemben je seveda še arhiv Delavske zbornice v Ljubljani. Njegov fascikel št. 52a ima izkaze o stavkah v letih 1937—1940, fascikli 27, 31 in 40 pa tehtne statistične podatke, razne ekspozije, študije in dopise. — Mestni arhiv hrani obsežen fond z naslovom Arhiv papirnice Vevče. Njegovi fascikli št. 77, 79 in 80 obravnavajo delavske zadeve.

Mnogi arhivi tovarn in nekaterih delavskih strokovnih organizacij so uničeni. Arhiv bivše kr. banske uprave za dravsko banovino še ni dostopen v celoti, enako tudi ne arhivi bivših ministrstev za trgovino in industrijo, za gozdove in rude ter za socialno politiko in narodno zdravje. Seveda bi bili zelo dobrodošli tudi na družinsko gospodarstvo se nanašajoči spisi, knjigovodske beležke in stroškovniki delavskih in drugih družin, toda teh bo v Sloveniji verjetno zelo malo ohranjenih.

Izmed literature, ki je v konkretni zvezi s tekstom, navajam le brošuro Razvoj narodne privrede u Jugoslaviji, Beograd jun 1940, XII. godina, broj 6. Izdaje Narodna banka Kraljevine Jugoslavije, odelenje za ekonomska izučavanja.